

(P. Toubert) i podsumowanie (Ph. Contamine), oraz sześć części wyodrębnionych bądź wedle kryterium regionalnego (południowa Francja i Hiszpania, „Regnum Italiae”, Państwo kościelne i Włochy południowe, kraje nie należące do Zachodu, jako to państewka krzyżowców czy świat muzułmański), bądź problemowego (miasta a feudalizm). Z merytorycznego punktu widzenia cały ten materiał można by podzielić jeszcze inaczej, na studia traktujące o różnych lokalnych formach władztwa dominialnego oraz wariantów zależności wasalno-lennej. Dla czytelnika polskiego szczególnie walor z racji przybliżania mniej znanej mu problematyki będą miały przede wszystkim teksty: P. Bonnassie na temat genezy i form feudalizmu na obszarach między Rodanem a Duero (s. 17-56); T. N. Bissona o dwunastowiecznym feudalizmie katalońskim (s. 173-192); G. Fasoli na temat związków pomiędzy miastami włoskimi a miejscowym feudalizmem (s. 365-385); H. Bresc o transplatacji normañskiego systemu lennego na Sycylię lat 1070-1240 (s. 631-647); H. Ahrweiler o bizantyjskiej „pronii” (s. 681-689) oraz C. Cahen o „feudalizmie” arabskim (s. 691-698) i N. Beldiceanu o tureckim (s. 743-753).

S.R.

František Graus, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980, J. Thorbecke Verlag, ss. 260. Nationes — Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter, hrsg. von H. Beumann u. W. Schröder Bd. 3.

Autor, najlepszy chyba dziś znawca porównawczo ujmowanej historii Słowian Zachodnich był wręcz predestynowany do podjęcia poruszanej w książce problematyki. Wstępny zarys jej w odniesieniu do Czech przedstawił on jeszcze w 1966 r. (*Historica*, t. 13). W niniejszym studium poszerzony został przede wszystkim obszar badań, a to o Polskę oraz Słowiańszczyznę połabską. I tak oto otrzymaliśmy klasyczny przykład syntetyzującej monografii, której pięć kolejnych rozdziałów zostało poświęcone: sprecyzowaniu wprowadzanych w obieg naukowy podstawowych kategorii pojęciowych, przesłankom procesów narodotwórczych, najwcześniejszemu ich etapowi rozwojowemu do przełomu XII i XIII w., dalszemu rozwojowi świadomości narodowej w Polsce i Czechach do schyłku XV w. *inclusive* z kwestią formowania się w tym czasie poczucia jedności słowiańskiej, wreszcie podsumowaniu wyników. Ważkie uzupełnienie autorskich wywodów stanowi piętnaście, jak gdyby wyjętych poza nawias właściwej narracji „dodatków”, mających za zadanie odciążenie wywodów właściwych od nadmiaru cytatów i rozważań źródłoznawczych. Traktują one między innymi o takich sprawach, jak: „gens” oraz „natio Sclavorum”, czy kształtowanie się pojęć „patria” i jej odpowiedników w językach czeskim („vlast”) i polskim („ojczyzna”). Za największe osiągnięcie Autora uznać należałoby trzy kwestie. Po pierwsze, udowodnienie, iż u swych pierwocin więzi narodowa nie jest tożsama z biologiczną (sprawa „więzi krwi”). Po wtóre, zdołał on cofnąć znacznie moment narodzin poczucia więzi narodowej u Czechów i Polaków poza tradycyjnie już przyjmowany wiek XIII, kiedy to nastąpiło zetknięcie wspomnianych grup etnicznych z falą niemieckich osadników. To w kręgu panującej dynastii i związanej z nią drużyny powstać miało zdaniem Autora poczucie szerszej, ponadnarodowej czy plemiennej wspólnoty. Grupa, *respective* klasa panująca, przekształcać zaczęła się w tzw. „naród polityczny”. Stopniowo więzi osobistej natury, artykułowane w postaci wierności dynastii czy przynależności do rodziny świętego patrona (*casus* Czech), ulegały terytorializacji. Punktem odniesienia

stawiała się, szybko personifikowana, ziemia czeska czy polska, którym winne było się oddanie czy miłość. Tak ukształtowane pierwociny więzi narodowej ulegały gwałtownemu przyspieszeniu z chwilą zetknięcia się z obcym elementem etnicznym. Trzeci wreszcie walor książki polega na sposobie stosowania metody porównawczej. F. G. nie poprzestaje na pokazywaniu, jakie elementy procesu narodotwórczego u Słowian stanowiły zjawisko powszechne, a jakie ich specyfikę. Różnicuje on kreślony obraz głębiej, wydobywając zeń różnice zachodzące pomiędzy Czechami i Polską. Generalnie rzecz ujmując, owa różnica sprowadza się do późniejszego po stronie polskiej skryształizowania się poczucia narodowego oraz jego słabszego upowszechnienia w społeczeństwie.

S.R.

Jörg Leuschner, *Novgorod. Untersuchungen zu einigen Fragen seiner Verfassungs- und Bevölkerungsstruktur*, Berlin 1980, Duncker und Humblot, ss. 288. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I — Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens Bd. 107.

Jest to praca doktorska młodego badacza zachodnioniemieckiego powstała w kręgu szkoły profesora K. Zernacka (Giessen). Powstała ona w wyniku syntezy dwu różnych metod badania przeszłości — strukturalno-ustrojowej oraz prozopograficznej, zastosowanych do odtworzenia ostatnich ośmiu lat istnienia bojarско-kupieckiej republiki miejskiej (1470 - 1478). W rezultacie część pierwsza książki (s. 19 - 132) zawiera podsumowanie naszej wiedzy na temat socjotopografii miasta, przemian jego struktury społecznej i politycznej między XII a XV w. jako tła do działalności konkretnych osób i grup usilnie broniących niezależności swego miasta-państwa, czemu poświęcono właśnie część drugą książki (s. 133 - 252). Tutaj, po wstępnym nakreśleniu przebiegu rzeczonych zabiegów i starań (s. 133 - 184), Autor najpierw rekonstruuje konkretny zestaw osobowy trzech zasadniczych grup społecznych epoki (bojarzy, tzw. „žitji ljudi” oraz „černyje ljudi”), by następnie w tym samym porządku ukazywać ich rolę w analizowanych wydarzeniach politycznych. Integralną część wywodów stanowi 43 skomentowane tabelaryczne zestawienia, np. składu wysyłanych poselstw i delegacji, uwięzionych przez cara czy deportowanych „najniebezpieczniejszych” działaczy, wszystkie precyzujące dane personalne, przynależność społeczną, pochodzenie z określonej dzielnicy, urząd piastowany i funkcję wykonywaną w momencie dla którego sporządzono tabelę. Uzupełnia tekst — 6 rysunków obrazujących m. in. podział Nowogrodu na sotnie, a następnie pjaćtiny, czy schematy obrazujące ustrój miasta przed 1291 r. i po tej dacie.

S.R.

V. B. Kobrin, *Stanovlenije pomjestnoj sistemy*, Istoričeskiye Zapiski 105, Moskva 1980, ss. 150 - 195.

Stwierdziwszy, iż w większości dotychczasowych opracowań poświęconych miestju uogólniano na całą Rosję cząstkowe wyniki badań prowadzonych na bazie lepiej zachowanych źródeł ziem nowogrodzkiej i pskowskiej, Autor przesunął pole swoich badań bardziej na wschód, na tereny Rosji centralnej. Pod względem chronologicznym badania objęły okres od końca XV w. po lata trzydzieste XVI w. Po-